

ACTA TRIBUNALIUM SANCTAE SEDIS

Romanae Rotae Tribunal

SENTENTIA DEFINITIVA

In Nomine Domini. Amen.

Joanne Paulo P.P. II feliciter regnante, Pontificatus Dominationis Suae anno decimo quinto, die 17 martii a. 1993, Nos infrascripti RR. PP. DD. BERNARDUS DE LANVERSIN, qui et Ponens, ELIAS JARAWAN et RAPHAËL FUNGHINI, Auditores de Turno, in causa Nullitatis Matrimonii, inter:

— Haeredes D.ni Titii, qui die ... a. 1986 a saeculo migravit, scilicet in specie ..., die ... a. 1967 natum atque commorantem ..., necnon D.nam ..., viduam, a. 1945 ortam, item. ... commorantem (Via ...), actores in iudicio repraesentatos per Cl.mum D.num ..., Advocatum Rotae Romanae et eorumdem Procuratorem, et

— Dominam Caiam, die ... a. 1936 natam et in ... domicilium retinentem, conventam, legitime citatam atque in iudicio repraesentatam successive per Cl.mum D.num ... et Cl.mum. D.num ..., Advocatos Romanae Rotae et Patronos «ex officio»,

— intervenientibus ac disceptantibus successive in causa Rev.mis Dominis ... et ..., Defensoribus S. Vinculi Nostri Apostolici Tribunalis, necnon Rev.do D.no ..., Vinculi Defensore ad causam specialiter deputato,

— sequentem, *in secundo jurisdictionis gradu*, definitivam tulerunt

Sententiam

Adumbratio casus

D.nus *Titius*, ... natus, et D.na *Caia*, in pago ... orta, fortuito sibi occurrerunt primo vere anni 1978, dum vir, viduus circiter ab anno ob excessum e vita praecedentis uxoris quacum tres filios habuerat, variis morbis incommodis e senectute et potissimum solitudine afflictum se praebebat.

Propterea idem desiderio flagrabat compartem inveniendi pro reliquis diebus vitae suae, quae praestaret adiutorium quo ipse indigebat pro suis variis necessitatibus, quando obviam habuit D.nam *Caiam*, et ipsam viduam a duodecim annis et bina prole adhuc minoris aetatis tunc oneratam.

Instaurata consuetudine amicali, quae, sensim sine sensu, familiaris advenit, atque non obstante interruptione relationis ab anno 1979 ad annum 1981, haec cum alternis vicibus per annos 1981 - 1983 perrexit.

Tandem D.nus *Titius* et D.na *Caia* ad matrimonium devenerunt, quod more concordatario in ecclesia paroeciali ..., celebratum est, omnibus comparatis praerequisitis documentis, processiculo praematrimoniali confecto atque obtenta dispensatione super publicationibus a jure requisitis.

2) Convictus conjugalıs paucos menses pacificus deferbuit, sed repentinum finem habuit die 9 julii a. 1984 cum mulier marito valedixit, quia contentio exorta fuerat inter conjuges ob praesentiam sub eo-

dem tecto conjugali filiorum D.nae *Caiae* e praecedenti matrimonio enatorum.

Post discessum mulieris, D.nus *Titius* etiam uxorem denunciavit Auctoritati Publicae pro derelicto consortio et eam insimul persecutus est apud Forum Laicum, intentando vel denunciando actiones sive civiles sive poenales.

Tandem die 16 octobris a. 1984 supplicem libellum apud Tribunal Ecclesiasticum Regionale ... porrexit, quo matrimonium suum cum *Caia* nullum contendebat ob quinque capita, quae die 3 decembris a. 1984 concordata fuerunt, scilicet:

a) Simulationis totalis ex parte mulieris conventae (c. 1101, § 2);

b) Doli ex parte mulieris conventae (c. 1098);

c) Impotentiae ex parte viri actoris (c. 1084);

d) Defectus discretionis iudicii ex parte viri actoris (c. 1095, 2°);

e) Quatenus negative, conditionis de praesenti ex parte viri actoris (c. 1102).

Quapropter praelaudatum Tribunal prosecutum est processum per excussionem ambarum partium et fere omnium testium utriusque partis.

3) Attamen, inter moras processus, die 5 februarii a. 1986 obiit vir actor; ideoque ad causam proseguendam, juxta c. 1675, § 2, necnon c. 1518 CIC, Decreto diei 25 februarii a. 1986, filii originarii D.ni *Titii* haeredes admissi fuerunt in iudicio, dieque 22 martii a. 1986, rite citata conventa, iterata est dubiorum concordantia sub formula:

«An constet de matrimonii nullitate, in casu, ex capitibus jam concordatis in praecedenti sessione litis contestationis diei 3 decembris a. 1984».

Instrukione completa, uti de jure, praesertim per acquisitionem complurium peritiarum, tum ex

officio tum ex parte, demum, die 1 decembris a. 1987, lata est sententia in primo iudicii gradu, adversa votis partis actricis, scilicet:

«NEGATIVE, seu NON constare de Nullitate Matrimonii, in casu, ullo ex capite adducto».

Appellante Cl.mo Patrono partis actricis ad Nostrum Apostolicum Tribunal, die 5 octobris a. 1988 concordatum est dubium disputandum sueta sub formula:

«An constet de Nullitate Matrimonii, in casu», praesente etiam parte conventa, legitime citata, quae coram iudice significavit se esse pro validitate matrimonii sui.

4) Hac in sede, suppletiva inquisitione peracta et ceteris adimpletis, quae adimplenda erant, commutatisque defensionibus Cl.morum Advocatorum ambarum partium et animadversionibus Rev. D. Vinculi Defensoris ad causam deputati, RR. PP. DD. Auditores de Turno, die 13 februarii a. 1991, decreverunt: «DILATA, et interim conficiatur peritia quoad caput impotentiae viri actoris».

Eodem igitur die, per Decretum Ponentis, Cl.mus Professor Antonius CANCRINI peritissimus electus fuit qui, praestito iurejurando, instructiones a Ponente datas recepit, scilicet:

1°) Praeprimis, convocata muliere conventa in ... degente, atque solus cum sola videat, aptis quaesitis, de existentia necne consummationis suprascripti matrimonii, non omissis mediis artificialibus a sexuologis medicis nonnumquam pro viris debilibus in sexualibus adhibitis;

2°) Dein comiter faveat respondere in relatione sua peritali quaesitis a Patronis propositis.

5) Egregius partis actricis Patronus interea, instantia diei 10 januarii a. 1992, Tribunali exhibuit, ut

actis causae adlegaretur, «originale elaboratum medicum clynicum» super actis in persona defuncti D.ni *Titii*, a Cl.mo Prof. A. (Professore Assistente di Urologia della Facoltà di Medicina e Chirurgia dell'Università B.) subscriptum.

Cl.mus Peritissimus, Prof. Antonius CANCRINI, sua ex parte, peritalem relationem exhibuit ac judicialiter confirmavit die 10 iulii a. 1992.

Denique novo Patrono «ex officio» pro parte conventa instituto, denuo commutatae fuerunt Defensiones, Memorialia et Animadversiones, uti de jure.

His in adjunctis, hodie Nobis judicanda venit causa in secundo jurisdictionis gradu, diversisque dubiis, in sessione Litis Contestationis concordatis Nostrum est respondere uti respondemus:

IN JURE

I.

De simulatione totali

6) Exclusio totalis, seu Simulatio Totalis, circa contractum matrimonialem statuta est una simul cum simulatione partiali a c. 1101, § 2 CIC, quae praedicat:

«At si alterutra vel utraque pars, positivo voluntatis actu, excludat matrimonium ipsum vel matrimonii essenziale aliquod elementum, vel essentialem aliquam proprietatem, invalide contrahit».

relate ad modum dicendi c. 1101, § 2, obliviscendum quoque non est quod in simulatione totali con-

trahens, consulto ac sciens, simulacrum perficere intendit, cum reapse ipsum matrimonium excludat; dum in partiali simulatione exoptat et vult aliquam conjugii speciem (pseudo-matrimonium) suis placitis accomodatam, plerumque ignarus perpetrandae nullitatis (cf. S. R. R. Dec., cor. RAGNI, dec. 18/93).

Ex quo eruitur quod *totalis fictio* versari potest in ipsum conjugium, quatenus nupturiens nullimode interne vult nuptias assequi, sed aliud commodum (i. e. divitias, auxilium, libertatem a parentibus, etc.), rejecto omnino ita instituto matrimoniali modo directo, dum qui omnia elementa essentialia, vel Bona Matrimonialia (Sacramenti, Fidei, Prolis), una simul seu conjunctim respuit, partialem simulationem patrat.

Qua de causa, uti dixit Card. Petrus GASPARRI:

«Fictio seu Simulatio consensus matrimonialis tunc verificatur quando contrahens quidem verba consensum exprimentia et rite profert, sed interne illum non habet» (Card. P. GASPARRI, «De Matrimonio», vol. II, n. 814).

7) Cum quis vario subjectivo consilio contrahere queat et matrimoniale institutum ut tale objectum finem habeat, finis praemissa notione, nota philosophiae scholasticae distinctio inter *finem operis* et *finem operantis* in limine attendenda est, attento quod «finis» est *cujus gratia aliquid fit*.

Consequenter *finis operis* est «Bonum ad quod actio sua indole tendit» quodque sua natura producit, utpote: «inerente all'essenza stessa dell'atto che si compie».

Quapropter, matrimonio applicando, *finis operis* est matrimonio essentialis et necessario adhaerens, cum ad illud matrimoniale institutum ex sua indole ordinatum sit.

Finis operantis, sua ex parte, est: «Bonum quod

agens sua actione intendit seu sibi consequi proponit».

Consequenter in contractu matrimoniali *finis operantis* est illud Bonum, ad quod consequendum tendit contrahentium voluntas. Plures esse possunt operantis fines, cum, praeter interiores matrimonii fines, plures esse possint exteriores (cf. S. R. R. Dec., cor. FUNGHINI, sent. diei 14 octobris a. 1992, n. 2).

8) Ad simulationem totalem, quam contendunt, quod attinet, tenet solidata jurisprudentia Nostri Fori quod *finis operis* nequit excludi *fine operantis*, quin corruat eo ipso contractus essentia, siquidem contrahentis voluntas non intendit omnino finem operis, sed tantummodo finem operantis, primum implicite excludens (cf. S. R. R. Dec., cor. LEFEBVRE, sent. diei 12 martii a. 1960, Tom. LII, n. 2, pag. 171).

Attamen, qui mere diversum a fine operis finem consequendum sibi proponit consensum non vitiat, ideoque matrimonium irritum non reddit, nisi simul, positiva intentione, finem operis absolute excludat. Legitimi enim sunt fines operantis diversi a fine operis dummodo huic non adversentur.

Quapropter qui matrimonium ut medium ad fines assequendos vult, non eo ipso dicendus est consensum suum simulasse; enimvero causa simulandi, eaque gravis et proportionata, investiganda est, quam contrahens praevalentem habeat oportet relate ad matrimonium recte contrahendum.

Si autem contrarium evincatur ex adductis, vel ex circumstantiis, quatenus nempe nupturiens *ad verum matrimonium* allectus fuisset, quam ad fictum consensum praestandum, probata haud teneri potest asserta simulatio.

9) Ut ad particularia accedamus, aliquando simulandi causa confundi cum causa contrahendi vide-

tur, ubi scilicet definitur tamquam motivum quod induxerit contrahentem ad ritum matrimonialem perficiendum.

Ad quod rectius intelligendum, dicendum est fines extraneos matrimonio dupliciter sese habere posse respectu consensus, nempe:

vel uti causam secundariam et rationem applicationis ad contrahendum,

vel uti causam principalem contrahendi.

In primo casu, quamvis fines illi sint *causa sine qua non iniretur matrimonium*, tamen ipsi non excludunt substantiam matrimonii, adeo ut maneat finis matrimonii debitus, etiamsi de illo nihil cogitet contrahens, quia eo ipso quod matrimonium contrahere intendit, nisi finem debitum expresse excludat, illum virtute et implicite conjugium recte facere intendit.

Altera tamen in hypothesis contrahens tendit et respicit finem illum, principaliter excludens matrimonium ipsum vel habens celebrationem uti vanum ritum omni valore vacuum nec illum producentem ritum: quo in casu, deficiente consensu in matrimonium ipsum, hoc non existit (cf. S. R. R. Dec., cor. FUNGHINI, *ibid.*).

10) Praesumptiones tamen superari possunt et, ut docet probata jurisprudentia Nostri Apostolici Tribunalis, ad unum iudicio quamlibet simulationem vindicandam, saltem tria requiruntur: confessio simulantis, causa proportionata gravis, cumulus circumstantiarum ante et post matrimonium, quae illam fundent (cf. S. R. R. Dec., cor. EWERS, sent. diei 19 aprilis a. 1972, Tom. LXV, p. 181).

II.

De dolo

11) *Dolus* concipitur «ad circumveniendum, fallendum, decipiendum alterum» (cf. LABONE, *De dolo malo*, L. I, par. 2. D. IV. 3).

Atque, juxta Praeclarum MICHIELS, definitur:

«Deceptio alterius deliberate et fraudulenter commissa, qua hic inducitur ad ponendum determinatum actum juridicum» (*Principia generalia*, Paris - Tournai - Rome, a. 1955, p. 660).

Mater Ecclesia, semper sollicita felicitis exitus familiae, indulsit ut dolosae machinationes ad obtinendum consensum nullitatem matrimonii inducerent, et hoc quasi in Bonum partis innocentis deceptae et in poenam decipientis.

Non sufficit autem malitia unius partis, si altera, minime obstantibus mediis dolose adhibitis, in errorem non incidit aut si in eadem pars erravit quidem ac decepta est, sed non circa qualitatem quae per se vitam conjugalem perturbare potest (cf. S. R. R. Dec., cor. GIANNECCHINI, sent. diei 24 januarii a. 1992).

Eapropter recitat c. 1098 Codicis Iuris Canonici anno 1983 promulgati:

«Qui matrimonium init deceptus dolo, ad obtinendum consensum patrato, circa alterius partis qualitatem, quae suapte natura consortium vitae conjugalis graviter perturbare potest, invalide contrahit».

12) Diversae sunt rationes quibus, in casu, matrimonium nullum his in conditionibus declaretur.

In violatione illius stricti juris — quo unusquisque conjux aequali dignitate pollens fruitur — ut

alter conjugalem donationem in veritate et in facto faciat.

Quocirca si canon supradictus sic legitur (quae quidem lectura logica videtur), violatio hujus juris secumfert ut consensus nupturientis dirigatur in objectum prorsus dissimile ab eo quod eligere censeat; exinde fit ut libertas necnon authenticitas ejus consensus vitietur.

Quapropter conditiones a canone 1098 CIC institutae verificantur tantummodo quando:

- a) Quis dolo deceptus matrimonium ineat;
- b) Dolus perpetretur ad obtinendum consensum;
- c) Objectum doli sit aliqua qualitas alterius partis;
- d) Defectus qualitatis illius in altero contrahente suapte natura consortium vitae, seu melius communionem vitae (cf. c. 1055, par. 1), graviter perturbare valeat.

13) Ad particularia explananda harum supradictarum conditionum quin veremur, dicendum est:

a) *Deceptio dolosa* ex jure naturae vitiat determinationem causalem voluntatis *sive* propter defectum rectae cognitionis qualitatis, *sive* propter laesionem libertatis, immo et laesionem justitiae (cf. S. R. R. Dec., cor. FALTIN, sent. diei 27 junii a. 1991).

b) In quantum etiam *perturbationem consensus*; «substantiam ipsissimam consensus, illum exuens non modo de vera utriusque conjugis ad invicem traditione et acceptatione, per adaequatam alterius imaginem intentionalem, sed etiam de veritate quae ipsimet consensui competit ut talis sit».

Quis enim dolo se matrimonium celebrat, «aliquam speciem suiipsius donare videtur, quae revera a realitate suae personae substantialiter differt». Objec-

tum ejus consensus, in casu, vitiatur: ideoque, deficiente illius consensu, invaliditas consensus alterius quoque partis consequitur.

Proinde, juxta hanc analysim, ratio invaliditatis conjugii inveniri debet in consensu inadaequato vitiatoque illius qui qualitatem vel rem singularem dolose celatam possidet.

14) c) *Ad qualitatem quod attinet*, ipsa canonis 1098 locutio considerate relevantis et inducentis nullitatem matrimonii induci debet *praecise ad obtinendum consensum* et error contrahentis decepti debet respicere non quamlibet qualitatem vel quodlibet factum, sed hoc vel illam quae de se graviter perturbare potest vitam conjugalem (cf. S. R. R. Dec., cor. COLAGIOVANNI, sent. diei 27 aprilis a. 1993, dec. n. 43/93).

Ideoque illud «se tradere» maritali consensui proprium, non exigit (immo exigere non potest) ut quis alteri donet omnes ac singulos adspectus suae vitae ac personae; id quod essentialiter exigit canon, de quo hic agitur, est adspectuum conjugaliū donatio (cf. S. R. R. Dec., cor. HUBER, sent. diei 25 octobris a. 1990).

d) Demum dolus, de quo agitur, ex canone 1098 esse debet ut *maritale consortium substantialiter tangat*, quoad scilicet ejus essentiam, proprietates vel fines, necnon relate ad matrimonium in genere conceptum; minimeque vero peculiariter vel singulariter relate ad matrimonium concretum sub iudice examinatum, quo in casu de «compatibilitate relativa» indolis alterutrius partis ageretur.

III.

De conditione

15) *Conditio* est circumstantia actui adjecta, quae illius valorem in tempus futurum et incertum suspendit.

Generatim conditio in mente partis contrahentis extruitur et nascitur super dubio de qualitate vel circumstantia vivissime exoptata in comparte, adeo ut illa consensum ingrediatur.

De conditione, cui consensus matrimonialis subici potest, statuit c. 1102, § 2 CIC, quoad factispeciem in casu accusatam:

«Matrimonium sub conditione de praeterito vel de praesenti initum est validum vel non, prout id quod conditioni subest, existit vel non».

Proinde confundenda non est vera conditio:

— cum *modo seu onere*, e quo post contractum perfectum quis obligare vult contrahentem;

— nec cum *causa* quae denotat «motivum contrahendi»;

— neque cum *demonstratione*, seu qualitate, qua determinatur vel demonstratur persona quacum contrahitur.

Nequidem confundenda est conditio cum tribus aliis figuris, nempe:

— cum *postulato* quod afficit propositum contrahendi, non ipsum consensum;

— cum *praerequisito*, ex quo quis pendere vult an matrimonium celebret;

— cum *praesupposito*, quo exigitur in comparte determinata qualitas.

Conditionis species, quae pro nullitate heic invo-

catur, est illa potestativa, quae etiam arbitraria nuncupatur, quum pendeat e sola et libera voluntate compartis, quae eam adimplere debet.

16) Addit etiam clausula § 3 dicti canonis 1102 CIC, sub qua lege contractum est matrimonium in causa.

«Conditio, autem, de qua in § 2, licite apponi nequit, nisi cum licentia Ordinarii loci scripto data».

Quae clausula a Legislatore est apposita ad evitandas, quantum fieri possit, conditiones minus convenientes, quocirca huiusmodi conditio de praeterito vel de praesenti consensui licite apponi non potest (cf. *Communicationes* 1971, 77. 78).

Quin etiam ad probandam sic dictam conditionem matrimonium invalidantem, necesse est ut actu positivo voluntatis, explicito implicitove quidem, apposita sit, ut reapse manifestetur quod praevaletia eventus super matrimonio ineundo ita conditionis essentialis sit, ut sine illa hoc concipi nequeat.

17) Quapropter probatio matrimonii sub conditione contracti scaterere potest ex firmissimis argumentis desumptis: primo, ex pervestigata voluntate nupturientis, apponentis conditionem, deinde ex integris sermonibus et ex integra factorum et adjunctorum congerie, praesertim:

1°) Facilius admittitur conditionem consensui in matrimonio praestando appositam fuisse, si de re agatur magni momenti et substantiam futurae conjugum vitae ingredienti;

2°) Si magni fecerit contrahens optatam in comparte qualitatem;

3°) Si modus quo pars se gessit semel ac comperuit requisitam a se qualitatem prorsus deficere hoc manifestet.

Quin immo vehementia contrarii roboris signum

est gravitatis volitionis qua quis optatam forte qualitatem prosecutus est.

Ex his tribus una simul consideratis, iudici tutius concludere licet, partis voluntatem praevalenter non intendisse matrimonium sic et simpliciter contrahendum cum comparte, optata qualitate praedita, sed ipsam qualitatem potius, actu vel virtualiter, decretorium influxum habuisse in consensum matrimoniale, ita ut sine ea ne consensus conciperetur.

18) Qui certitudine detinetur, errore ductus, de exsistentia illius qualitatis seu objecti, cui consensus subordinatur, actum positivum voluntatis non elicit.

Obliviscendum haud est quod probatio appositionis huiusmodi conditionis perdifficilis est, in quantum in mente contrahens delusam spem ac vixdum toleratam frustrationem convertit in eventum non minus quam si deductus esset in conditionem, dum ejus nubendi propositum ad summum gravari potuerat *praerequisito, causa vel demonstratione*; potissimum circa qualitatem, quam in altera parte exoptaret vel adesse crederet.

Denique *conditio vera*, actum voluntatis contrahentis ingrediens, distinguenda est *tum a conditione interpretativa*, quae a contrahente reapse numquam ponitur, sed tantum a posteriori deducitur, scilicet ipse apponere potuisset si rerum naturam ante nuptias perpenderit; *tum a conditione habituali*, quae ac non secus ac mera voluntatis dispositio erga optandum eventum subsistit, quin tamen deliberate ac virtualiter ad actus appositionem perveniat (cf. S. R. R. Dec., cor. STANKIEWICZ, sent. diei 30 ianuarii a. 1992).

IV.

De defectu discretionis iudicii

19) Lex sane ecclesialis, principiis juris naturalis innixa, statuit incapacem esse matrimonii contrahendi ... qui laborat gravi defectu discretionis iudicii circa jura et officia matrimonialia essentialia mutuo tradenda et acceptanda (cf. c. 1095, n. 2 CIC).

Mutua etenim traditio et acceptatio in matrimonio, quas contrahentes intra limites tantum propriae conjugalitatis foedere irrevocabili perficiunt, jam momento constitutivo bilateralitatis donationis implicat eorum debitam et necessariam iudicii discretionem, essentialibus juribus et officiis conjugalibus proportionatam.

Capacitas enim discretiva ad dimensionem naturalis capacitatis psychicae ad matrimonium pertinet et necessario involvit iudicium practicum circa rite dignoscendam, aestimandam libereque seligendam eorundem jurium et officiorum naturalem canonicam identitatem.

Ad matrimonium valide contrahendum, lex ecclesialis non requirit aliquem superiorem gradum capacitatis discretivae, qui contrahentes idoneo reddat perpendendi omnes sequelas jurium officiorumque conjugalium una cum praevisione aliorum quoque plurium onerum, cum sponsi generatim ignorent quid futura vita conjugalitatis particulatim allatura sit (cf. S. R. R. Dec., cor. COLAGIOVANNI, sent. diei 22 novembris a. 1983, tom. LXXV, p. 656).

20) Cum vero gravi tantum defectu discretionis iudicii (cf. c. 1095, n. 2) consensus nullitas efficiatur, ex hoc necessario sequitur ut leviores defectus discre-

tivam talem efficaciam juridicam non habeant et capacitatem discretionis ad valide contrahendum non auferant.

Lex etenim necessario et evidenter relationem ponit inter gradum minimum discretionis iudicii et capacitatem eliciendi sufficientem consensum matrimonialem (cf. S. R. R. Dec., cor. POMPEDDA, sent. diei 27 octobris a. 1992, n. 5).

Quapropter causa efficiens incapacitatis discretivae, hoc est defectus discretionis iudicii, non vertitur in quemlibet defectum psychologicum sed in gravem anomaliam psychicam qua praepediuntur operationes criticae et reflexivae atque ipsa volendi capacitas, videlicet quoad jura et officia a nubentibus mutuo tradenda et acceptanda in actu eliciendi consensus.

21) Id genus pathologiae psychicae a peritis in re psychologica et psychiatrica determinari debet quoad ejus naturam, gravitatem atque influxum in processu deliberationis ad matrimonium ineundum (cf. cc. 1574; 1680).

At si peritorum iudicio, contrahenti, tempore nuptiarum, non defuerit saltem minimus gradus discretionis et capacitatis ad matrimonium contrahendum, temerarium esset ab eorum opinione discedere ob praetensum requisitum plenae ac perfectae discretionis ad nuptiarum validitatem (cf. S. R. R. Dec., cor. STANKIEWICZ, sent. diei 25 februarii a. 1993, dec. 15/93).

V.

De impotentia

22) Ad validum matrimonium contrahendum consensus legitime manifestatus non sufficit, sed jure

requiritur ut contrahentes nullo detineantur impedimento.

Ipsa naturali jure, impedimento detinetur sive vir sive mulier qui laborant impotentia coeundi antecedenti et perpetua, sive absoluta, sive relativa, quae matrimonium ex ipsa natura dirimit (cf. c. 1084, § 1 CIC).

Ideoque matrimoniale foedus constitui non potest si contrahens quae ad Bonum conjugum atque ad Proles generationem pertinent praestare non valet (cf. c. 1055, § 1 CIC), quia «non est conveniens obligatio, si aliquis se obliget ad hoc quod non potest dare vel facere, ita non est conveniens matrimonii contractus si fiat ab aliquo qui debitum carnale solvere non possit» (S. Thomas, Summa Theol. Suppl., qu. 58, art. 1, inc.).

Incapax ponendi actus per se aptos ad proles generationem evadit vir, qui copulam conjugalem modo naturali perficere non potest, scilicet sufficiens erectio membri virilis, saltem in vaginam partialis penetratio et in eadem ejaculatio ad mentem Decreti Congregationis pro Doctrina Fidei, diei 13 maii a. 1977 (cf. S. R. R. Dec., cor. GIANNECCHINI, sent. diei 12 octobris a. 1993, n. 2).

Si reapse vel unum ex his tribus actis, inter se singulariter et arcte conjunctis, deficiat, habetur impotentia, quae organica seu instrumentalis dicitur si ex defectu physico vel anatomico provenit, functionalis si ex causis neurologicis vel s. d. circulatoriis eruitur, dein si a psychologicis defectibus provocatur psychica nuncupatur.

Ex his, longe frequentiores et difficillimae probationis sunt casus impotentiae functionalis quae, etsi organa copulatoria integra in contrahentibus maneant, virum praepedit quominus actus, humano mo-

do ponendos, per se aptos ad prolis generationem perficiat (cf. c. 1061 CIC).

Haec autem, illaesis organis, ex functionum perturbatione pendet, propter varias condiciones quae patientes afficere queunt ut nimius labor, haemorrhagiae graves, nervosismus, atque potissimum morbus diabeticus (cf. S. R. R. Dec., cor. LEFEBVRE, sent. diei 3 februarii a. 1962, Tom. LIV, n. 3).

23) De hoc ultimo morbo revera accipitur apud Auctores Probatos quod deturbationes sexuales, praeprimis apud viros observatae, dimidiam partem infirmorum attingunt, atque decem post annos, evolvente morbo, plerique omnino incapaces coeundi efficiuntur.

Cum, in casu, ex illo impotentiae proxima causa generatim proveniat, et exinde erectio membri virilis sensim sine sensu deficiat dein prorsus evanescat, modificationes observantur (ad tramitem s. d. examinis «Effet DOPPLER») non tantummodo apud arterias locales, sed etiam apud arterias in abdomine profunde insitas:

«La constatation de souffles iliaques remontant vers le carrefour aortique, signes d'une arterite distale, sont les arguments indirects de cette étiologie vasculaire» (Pierre AUBERT, Henry SARAUX, François DURON, Michel ROUDIER, *Complications du Diabète sucré*, in *Encyclopedie medico-chirurgicale*, Vol. «Nutrition», Paris 1979, 10508, B10, p. 20).

24) Si ad originem, seu causam, huiusmodi infirmitatis repetere licet, ab Auctoribus observantur tria genera vitiorum, quae verisimiliter causam dant impotentiae coeundi in morbo diabetico, scilicet:

1º) *Vitia in arteriis sexualibus*, longe frequentiora, quapropter, ad comperiendam, prouti possibile est, talem impotentiam, recurritur ad examen organo-

rum sexualium, non tantummodo externorum, sed etiam internorum, activitatis et s. d. mechanismi physiologici horum organorum.

Qua de causa, ad fluxum sanguineum quod attinet, explorantur quattuor arteriae quae ad erectionem veretri concurrunt, nempe: dorsalis penis, iliaca interior, pudens interior, cavernosa, atque nonnumquam in bivio venae grandis in abdomine sita.

2°) Sunt etiam s. d. *Neuropathiae sexuales*, quae etiam manifestantur per deturbationem in vesica infirmi necnon in sphaera urogenitali. Quia erectio veretri est phaenomenon reflexum quod inducitur a stimulis perifericis exogenis.

Praedicti stimulati per nerveos afferentes transmittuntur centro spinali s. d. GOLZ, sedem habenti in medule lumbari; dein ab hinc transeunt ad penem per nerveos vasa moventes s. d. efferentes et erigentes, qui dilatant corpora cavernosa et ipsorum inducunt turgorem (cf. S. R. R. Dec., cor. PASQUAZI, dec. diei 23 novembris a. 1954, Tom. XLVI, p. 848).

3°) *Deturbationes psychologicae*, quae haud leves se praebent apud infirmum diabeticum impotentem.

Super his manifestationibus aestimant Auctores quod in personalitate diabetica praevalent dispositiones depressivae, «asthenia diabetica» nuncupatae, una cum iracundia characteris necnon instabilitate in modo sese gerendi composita (BINSWANGER - BOULIN).

Notandum est etiam quod necessitates curationis permanentes, etiam allevatae mollitaeque uti nunc hodie adsunt, habitum anxietatis in infirmo fovere possunt, praesertim qui provectam aetatem adeptus sit (cf. M. L. LACAS-MONDSZAIN, in A. POROT, *Dictionnaire Alphabetique de Psychiatrie*, Paris 1975, 204).

25) Uti plerumque accidit apud morbos ex glandulis endocrinis promanantes, multiplices sunt causae quae, in casu morbi diabetici, impotentiam coëundi inferunt:

«Le résultat de nos études, comparant les anomalies psychologiques et organiques ... suggèrent qu'il faut le plus souvent qu'au moins deux anomalies s'associent chez un diabetique pour qu'il devienne impuissant: selon le cas, anomalies artérielles + neuropathies; ou bien neuropathologies + anomalies psychologiques, etc. ...» (J. BUVAT et M. BUVAT-HERBAUT, *L'Impuissance*, in *Encyclopedie medico-chirurgicale*, Vol. «Glandes Endocrines», Paris 1983, 10032, R10, pp. 5-7).

Planum est peritiam medicam, in casu impotentiae sive organicae sive functionalis vel psychicae, nihilominus elementum essentielle constituere probationis ad partem medicam quod attinet.

Hoc quidem praescripto c. 1680 CIC et ex natura ipsa impotentiae, ita ut omnia conferantur elementa ad acquirendam moralem certitudinem circa difficillimum caput nullitatis.

26) Nec obstat quod iudex sit peritus peritorum, seu quod pro suo munere conclusiones peritorum perpendat cribretque. Ubi enim censeat illas esse respuendas vel emendandas motiva suae decisionis exprimere tenetur, quia secus irrationabiliter sese superimponeret alicui in sua re perito ac perperam illum adscivisset consiliarium.

Officium iudicis ergo non supplet opus periti; si hic nullum certum valeat tradere iudicium medicum, elementum essentielle probationis excidit quod certo difficulter suppleri poterit (cf. S. R. R. Dec., cor. AGUSTONI, sent. diei 17 decembris a. 1982, Tom. LXXIV, p. 661, n. 4).

Quocirca oportet judiciali inquisitione, una cum scientifica peritorum indagatione, in facto haec elementa, licet partialia, colligere ex objectiva veritate et realitate.

Demum sane ad pronuntiandam sententiam sufficit certitudo moralis, quae exsurgit quando sunt extrinsecae suadentes rationes, cum veritate connexae, quibus nullae seriae opponuntur, quapropter dari possunt casus in quibus ex pluribus argumentis probabilibus, praesumptionibus, indiciis atque adminiculis, prudenti certitudine valeat admitti etiam in casu impotentiae functionalis (cf. S. R. R. Dec., cor. CANESTRI, sent. diei 9 decembris a. 1944, Tom. XXXVI, p. 720, n. 8).

IN FACTO

I.

Simulatio totalis - dolus - conditio

27) Causa, copiosissimis actis ditata, in non paucis vacillans ac debilis, atque multiplicibus capitibus nullitatis introducta, uti generatim accidere solet, in his plerisque capitibus non prodest parti actrici.

Nihilominus praelaudatum Tribunal Regionale ... recte inquisitiones multiplicavit ad veritatem detegendam, tunc demum in prima Instantia optimam prodiit sententiam, bene argumentatam tum in jure tum in facto.

Proinde videtur fere impossibilis illam destruere vel vulnerare graviter, saltem quoad simulationem, totalem - dolum - conditione, cum quibus pro capiti-

bus nullitatis hujusmodi matrimonii, appellati Judices facta probata juridicis principiis illuminata optime prae-buerunt.

Quin repetere cogamur ea quae optime exponuntur ratiocinanturque in appellata sententia, liceat Nobis quae sequuntur ad principia juris supra a Nobis exposita referre.

28) *Ad simulationem totalem*, quam contendunt actores mulierem conventam in suo consensu patra-visse, deficiente confessione tum judiciali tum extrajudiciali simulantis, probatio difficillima evadit.

Ideoque etiam si mulier fortunae inhiasset ad tranquillitatem oeconomicam prosequendam, eo ipso non necessario sequitur illam matrimonium simulavisse. «Finis operantis», in casu, peroptime componi cum «fine operis» potuit, dummodo per positivum actum voluntatis contrahentis finis prosequendus matrimonium ipsum non praevaleat aut illud excludat, quod in casu minime demonstratur ex actis et probatis.

Insuper ex modo sese gerendi mulieris conventae deducendum est eamdem matrimonium verum voluisse; quia si auri sacram famem haec habuisset, data vetustate et infirmitate viri, perinde ac cadaver cum eo remansisset ut, tamquam legitima sponsa, primum plane frueret facultatibus oeconomicis mariti, dein post obitum ejusdem haereditatem legitime acciperet.

Atqui, e contra, circumstantiae hujusmodi matrimonii, uti ex actis et probatis evulgantur, demonstrant Dominam *Caia*m, tum ante tum post nuptias, circiter per quinque annos Dominum *Titium* aegrotum minoratumque attente curavisse; et insuper, matrimonio jam contracto, eamdem, quattuor post menses, consortium sua sponte improvise abruptisse ob legitimas rationes, scilicet ob inopinatam zelotypiam

senis qui, recedens a fide antea data, filios mulieris, tempore feriarum aestivarum nuptias insequentium, e domo conjugali absolute excludere sancivit (cf. Summ., pp. 19, 167, 203).

29) Uti optime dixit appellata sententia:

«Exclusa simulatione ex parte conventae, super-vacaneum esset disserere de alio capite accusato, scilicet *de dolo*» (Sent. Appell., n. 27).

Re quidem vera ex actis causae lucidissime emergit:

a) Tres vices D.nus *Titius* matrimonium D.nae *Caiae* proposuit quae, propria haesitatione superata, tandem nuptias cum eo acceptavit (cf. Add. Summ., pp. 13-14);

b) De qualitatibus mulieris una cum de possibili-bus difficultatibus characteris eiusdem conventae per-fecte expertus erat vir, quia haud semel, tempore praematrimoniali, D.na *Caia* cum suis filiis cohabita-tionem prope senem instauraverat;

c) Rationes depellendi et discessus uxoris e tecto matrimoniali minime ex qualitatibus in eadem optatis deducuntur, sed potius ex circumstantiis post matri-monium exortis; praesertim, uti constat ex actis, in eversione characteris mariti fundantur, qui modum sese gerendi in aversionem pro filiis mulieris prorsus mutavit (cf. Summ., pp. 210-212).

30) Nunc, demum, *de conditione praematrimo-niali* quam contendit actor se apposuisse.

Verumtamen haec minime eruitur ex actis inqui-sitionis huiusmodi causae, cum D.nus *Titius* nullum dubium habuerit circa capacitates adjutoriales mulie-ris, quae sibi jam ab annis profuerant. Dicendum potius quod hae qualitates *causa erant* instantiarum viri ad mulierem ducendam.

Quatenus ad novam legem spectare debemus,

scatet e processiculo praematrimoniali quod vir actor instantiam ad Ordinarium ... subsignavit pro dispensatione publicationum canonicarum obtinenda. Minime videtur illum tunc aliam instantiam proposuisse ut ab eodem Ordinario «conditionem de praesenti» ponere licentiam obtineret ad normam c. 1102, § 3.

Hoc, in adjunctis circumscriptis processus praematrimonialis a Parocho moderati, indicium grave constituit dictam conditionem numquam positam fuisse.

31) Denique super omnibus capitibus nullitatis matrimonii hic supra allatis, quibus contenditur utrumque contrahentem intentionem matrimonialem haud rectam habuisse, inutile referre non videtur testificationem in vadimonio Rev. D. Parochi qui processiculum praematrimonialem confecit matrimonialique ritui praefuit.

Is, uti patet, pro sua conscientia accurate casum istum exposuit sacerdoti praeposito Officio Matrimoniorum in ...: «il quale mi suggerì di far venire nell'ufficio gli interessati»; quod sine dubio effectum est quia «ricevetti un biglietto dell'ufficio matrimoni, che mi autorizzava a procedere alla pratica, applicando l'Art. 13 per la dispensa dalle pubblicazioni» (Summ., p. 127, D.R.).

Ibidem, etiam navus sacerdos longe lateque exposuit quando, cur et quomodo instantiam ad subsignationem sponsorum proposuit.

Ex depositione denique hujus Rev. D. Sacerdotis, qui a jure est agnitus ut testis qualificatus omni exceptione major, reapse edocemur:

«Ripeto che ho proceduto alla celebrazione del matrimonio perché ritenevo che entrambi i contraenti erano persone abili sotto tutti i punti di vista a celebrarlo» (Summ., p. 129).

II.

*Defectus discretionis
iudicii viri actoris*

32) Supradicta ultima depositio magni momenti est ad iudicandum caput nullitatis de quo hic agitur.

Adsunt insuper, ex actis processus inquisitionis, tria elementa, ex chronologia casus deprompta, quae comprobant opinionem a Rev. D. Parocho expressam.

Praeprimis nonnulli testes ex scientia directa, cum actore conviventes tempore matrimonii, nempe primis mensibus anni 1984, coram iudice testificati sunt actorem non tantum defectum discretionis iudicii hoc tempore minime praebuisse, sed e contra is erat: «molto lucido e logico nei suoi ragionamenti» (Summ., p. 209), quia «non era tipo di farsi imbrogliare dagli altri» (Summ., p. 153), atque se praebebat «di carattere piuttosto nervoso... non amava essere contraddetto; a me ha fatto l'impressione che comandare gli piaceva» (Summ., p. 111, II), atque reapse «era un uomo cui piaceva prendere l'iniziativa e decidere con la sua testa, però non era insensibile alle osservazioni che la moglie credeva di presentare» (Summ., p. 109, II), exinde autem «dava precise disposizioni sui lavori che dovevo eseguire e sempre assisteva per verificare con scrupolosità l'esecuzione degli stessi lavori» (Summ., p. 84, II).

Quin immo, omnes in domo actoris degentes, ad servitium ejusdem addicti, testificati sunt illum immediate post matrimonium contendere «che si sentiva come un giovane di vent'anni sotto tutti i punti di vista» (Summ., p. 85, II, et passim).

33) Dein advenit separatio conjugum, die 9 julii

a. 1984, initiumque processuum a viro contra uxorem, tum in foro civili tum in foro poenali tum in foro canonico; quibus videtur, saltem coram iudice canonico, virum actorem perlongam excussionem bene perfecteque sustinuisse, exeunte anno 1984, cum praecisis argumentis et rationibus ad vindicandam legitimitatem actionis suae.

Adnotat etiam appellata sententia quod, testimonio filii vel extraneorum, de perspicuitate critica D.ni *Titii* in persecuendis suis negotiis oeconomicis, usque ad extremum suae vitae, innumera in actis adsunt argumenta (cf. Sent., p. 42, n. 63).

34) Tandem venit argumentum peritale et examen D.ni *Titii* infra annum post discrimen psychologikum separationis ab uxore.

Peritia psychiatrica a civili Tribunali ex officio ordinata, et die 4 januarii a. 1985 a Cl.mo Prof. C. subsignata, declarat virum «esente da invalidazioni e indebolimento delle facoltà psichiche ed intellettive» (Summ., pp. 179-200).

Hoc iudicium confortatur a relatione medico-legali exarata ex parte conventae a Cl.mo Prof. D., qui, omnibus argumentationibus et rationibus medico-legalibus effuse expositis, ita concludit:

«Da ciò si deve desumere che, essendo il periziando al momento delle operazioni peritali perfettamente capace di intendere e volere, egli lo era necessariamente negli anni precedenti e specificamente nel lasso di tempo che va dal 1979 (i. e. tempus primi occursus cum conventa) ... al 1984, anno in cui ha sposato la Signora *Caia*» (Summ., p. 178).

35) Re quidem vera contra has conclusiones adest elementum adversum, scilicet examen cerebri ad modum instrumenti T.A.C., aliquot post dies perfectum, nempe die 8 martii a. 1985, quod relevat:

«un quadro marcato di atrofia cerebrale con certa dilatazione del sistema cisternale e ventricolare. È presente anche un aumento notevole dello scissure silvano e dei solchi cerebrali che conferma l'atrofia» (Add. Summ., p. 95).

Sed animadvertitur a diversis peritis quod «paradossalmente e sorprendentemente» inhaerentes functiones in cerebro patientis peroptime servabantur.

Ita Cl.mus Prof. E., uno anno cum dimidio post initas nuptias, agnoscebat quod diagnosis examinis T.A.C. «contrastata paradossalmente con la relativa conservazione di alcune funzioni cerebrali così dette superiori (memoria, ideazione, pensiero verbale, etc.)» (Add. Suppl., p. 94).

Omnes aliae peritiae, longe praedictis posteriores, cohibent investigationem status D.ni *Titii* ad documenta sanitaria, ad examen subjecti anamnesticum, objectivum, neurologicum, psychiatricum, parvipendendo, ni prorsus negligendo, sententias prolata a testibus directis, qui infirmum conspexerunt et audiverunt per diutinum spatium temporis ante et post celebratas nuptias.

36) Uti recte adnotat appellata sententia, minime ignoranda est praeminentia quoad caput istud, quam sibi vindicat Cl.mus Prof. D., «qui unus inter omnes, pro omnibus examinibus peritalibus, adfuit a prima diei 16 novembris a. 1984 usque ad ultimam diei 2 decembris a. 1985, proximi exitii actoris, a disparibus peritis ex officio peractis. Hic assiduus adstans, tanquam peritus a parte conventa, semper actorem invenit indemnem a defectu psychico tali quod ejus capacitatem intendendi et volendi afficeret» (Appell. Sent., p. 60, n. 89).

37) In supplemento inquisitionis hac in sede peracto duae habentur depositiones, quarum una nihil

omnino confert pro vel contra capita nullitatis in causa allata. Haec revera testificata est D.num *Titius* brevi tempore ante et post nuptias in nosocomio degisse pro difficultatibus in sphaera uro-genitali. Haec autem pressius declaravit, modo generali quidem, hanc clynicam domum infirmos mentis numquam acceptavisse.

Altera autem depositio elationibus indulget in favorem haeredum *Titii*; haec plus enim quam actor ejusque filii, nunc actores, dicit. Contendit etiam testis in terminis omnino vagis quod actor «non ragionava» (cf. Summ. Suppl., p. 96, 26); sed una exstat testis quae tam absolute rem affirmat, ceterum admissis ab omnibus familiaribus in terminis haud generalibus sed praecisis, non vagis sed circumscriptis momentis plenae capacitatis ratiocinandi viri actoris.

Insuper haec testis seipsam contradicere in vadi-
monio non veretur. Primum quoad facta relate et
matrimonii circumstantias revelat illas se praecipue
obtinuisse a viro quem aliunde haud ratiocinantem
affirmat.

Dein, initio depositionis suae juratae, dixit: «Mai
ho visto questa *Caia*, né so altro della sua famiglia»
(Summ. Suppl., p. 91, 2). Dum in ultimo responso
ejusdem depositionis asserit: «Debbo dire che questa
Caia l'ho intravista l'ultima volta, quando venne da
imputata al Tribunale civile» (Summ. Suppl., p. 96,
26).

Alia ex parte ne minimum quidem elementum
haec affert super consensu matrimoniali D.ni *Titii*,
sed, ex elationibus alibi assertis, omni conscientia cum
parte actrice haud exemptam se praebere videtur.

III.

De impotentia viri

38) Decisio Nostri Turni diei 13 februarii a. 1991, de nova acquirenda peritia, valde prodest causae solutioni quoad disceptationem superscripti capituli nullitatis.

Relatio enim peritalis Cl.mi Prof. ANTONII CANCRINI, in «peritissimum» instituti, omnem fugat haesitationem vel perplexitatem antea exortam in mente Patrum Auditorum in hac sede, uti jam habuerant Exc.mi Iudices primae Instantiae.

In modo procedendi relationis suae, Cl.mus Professor dumtaxat ad artis medicae principia medicalia, clare exposita, et ad documenta sese refert; et insuper jam acquisitas multiplices peritias expendit ac sereno animo valutat.

39) Cum reapse conjuges soli sint capaces testificandi de sua ex parte matrimonii consummatione nec minus, cum autem in casu ambo conjuges depositionem de hac re prorsus oppositam coram iudice prae-buerint, totam quaestionem Cl.mus Peritissimus examinat ac solvere satagit potius super documenta in causa acquisita quam super partium dicta.

Is revera affirmat: «Le affermazioni contrastanti sulla consumazione o meno del matrimonio, affermata dalla Signora *Caia*, e negata dall'Ing. *Titius*, sono evidentemente troppo influenzate dall'interesse dei medesimi nel sostenere l'una e l'altra versione e, pertanto, non possono costituire elemento di giudizio attendibile» (Add. Summ., p. 28).

40) In ponderandis depositionibus judicialibus falsum esset credibilitatem viro ex arbitrio tribuere, conventae negare.

Quapropter in illorum depositionibus non sistit nec fundat relationem suam Cl.mus medicus, et hujusmodi agendi rationis motivum indigitat, nempe uterque conjux elationibus indulget in sui favorem:

«Una valutazione critica delle vicende relative alla causa 'Nullitatis Matrimonii: *Titius* - *Caia* permette di rilevare da una parte una versione contrastante dei due diretti interessati, e le difformi interpretazioni e conclusioni tratte da numerosi periti che hanno relazionato sulla causa medesima, mentre, d'altra parte, si riscontrano una serie nutrita di reperti obiettivi rappresentati dalle diverse cartelle cliniche e dai numerosi esami ai quali è stato sottoposto il Sig. *Titius* (Add. Summ., ibid.).

Qua de causa Cl.mus ANTONIUS CANCRINI, uti constat, aliam incedit viam et, in primis, ad veritatem clynicam viri actoris condicionem, momento celebrationis matrimonii, restituere satagit, attente expendendo solummodo clynica documenta, objectiva quidem, quae infringi non possunt atque feliciter abundant in actis, testimonia curationis a viro adhibitae ejusque in tempus effectum; dein chronologiam attendendo, tum recursus ad medicum tum diagnosis tum curationis prosperae vel minus.

41) Haud necesse est expandere omnia et singula hujusmodi peramplae anamnesis medicalis, sufficiat hic traducere elementa potiora a Cl.mo Professore exposita pro capite nullitatis de quo disceptatur:

«Già nel luglio 1963 il *Titius* si fece visitare dal Prof. F. perché accusava debolezza sessuale, e gli fu fatta diagnosi di 'Debolezza sessuale in soggetto diabetico (glicemia 3,70%) con ipertrofia prostatica iniziale'» (Add. Summ., p. 19).

Dein, decursu temporis, cum septuagesimum annum explebat actor:

«Nel 1978 si presentò di nuovo al Prof. F., che riscontrò un notevole peggioramento dell'ipetrofia prostatica... tasso di glicemia particolarmente elevato (gr. 4%) e disturbi iniziali di arterio-sclerosi generale con compromissione dell'apparato visivo (per probabile retinopatia), e decadimento dello stato psicosofico» (Add. Summ., p. 20).

42) Qui status generalis, jam compromissus, sensim sine sensu pessum datus est usque ad annum matrimonii celebrandi cum D.na *Caia*:

«finché, nel gennaio 1984, nuovo ricovero alla clinica G. in data 4 gennaio 1984 fino al 10 gennaio 1984 (post diversas admissiones in idem valetudinarium). La diagnosi di dimissione risulta essere diabete scompensato, miocardio-angiosclerosi» (Add. Summ., p. 21).

Tandem duodecim dies antequam D.nam *Caia* duceret:

«Il 9 aprile (1984) il paziente veniva visitato per l'ultima volta dal Prof. F., al quale confidava: 'Appena dopo Pasqua si sarebbe sottoposto alla prostatectomia, in quanto da molti mesi, se non da qualche anno, l'impotenza coeundi si era trasformata in completa e persistente impotenza coeundi'.

In tale occasione il Prof. F. rilevò che le condizioni psicofisiche del paziente erano ridotte a meno di 20% rispetto a quando lo aveva conosciuto, nel lontano 1963» (Add. Summ., p. 22).

His in adjunctis, D.nus *Titius* ritum matrimoniale cum D.a *Caia* adivit, nempe die 21 aprilis a. 1984. Attamen duodecim tantummodo diebus elapsis a contracto matrimonio, iterum adfuit «nuovo ricovero nella clinica H. il 3 maggio 1984, fino al 16 maggio 1984» (Add. Summ., p. 22), ingravescentibus iisdem defectibus in apparatu uro-genitali mariti.

43) Ita exposita accurata chronologia documentorum indiscussibilium, quae dimetiri possunt progressum impotentiae infirmi, prosequitur Cl.mus Peritissimus cum attenta, scientifico modo peracta, praecedentium peritiarum examinatione, primum revera illarum quae cum proprio iudicio congruunt.

Praeprimis animadvertit ad relationem Cl.mi Prof. K., periti «ex officio» a Tribunali primae curae instituti:

«Il Prof. K. concludeva per una 'impotentia coeundi' per vizio *sicuro* a carico dell'erezione, *probabile* anche a carico dell'eiaculazione. Tale carenza, certamente organica, deriva da una complessa serie di fattori negativi, prevalentemente neurologici, legata al diabete e da un'insufficiente vascolarizzazione dei corpi cavernosi, dovuta ad arteriopatia obliterante arteriosclerotica a livello delle arterie iliache, ipogastriche, pudendo interno e penieno, come è stato ben dimostrato dall'esame della velocimetria DOPPLER e dalla determinazione dell'indice pressorio pene-braccio» (Add. Summ., p. 30).

Exinde demonstrat eximius Peritissimus:

«Come il valore pressorio assoluto, il cui limite è compatibile con la normale funzione erettibile, è considerato a 75mHg ... valore che non raggiunge con l'indice pressorio braccio-pene 0,56 riscontrato nel ... (D.nus Titius).

Consequenter ex praedictis sententiam suam enuntiat Cl.mus CANCRINI:

«Tuttavia, anche questo elemento, pur così importante a mio parere, assume valore solo nel contesto di una *valutazione globale* dello stato patologico del ... (D.nus Titius), che deve tener conto di tutti gli elementi vascolari, dismetabolici, tossico-infettivi (ritenzione cronica di urina), cronobiologici (età del

soggetto), neuropsichici che fanno indubbiamente concludere per una *impotentia coeundi*, per '*impotentia erigendi*' del ... (D.nus Titius) già all'epoca del suo matrimonio» (*Ibidem*).

44) Altera relatio peritalis primae Instantiae, ex parte quidem cum iudicio Prof. CANCRINI congruens, circiter eodem tempore a Prof. L. peracta est, scilicet mense junio a. 1985.

Haec plane aperteque deducit impotentiam coeundi viri actoris ex duplici consideratione:

Primum, ob statum generalem valetudinis infirmi, valde pessum datum tempore matrimonii:

«in primo luogo, perché è difficile pensare che un soggetto di 82 anni, affetto da diabete in precario compenso, arteriosclerosi generalizzata, notevole diminuzione della vista, ipogonadismo e ritenzione cronica di urina, vede nel matrimonio altra finalità, oltre quella del suo stato di salute» (Add. Summ., p. 25).

Altera consideratio ejusdem periti primae Instantiae provenit ex alteratione apparatus uro-genitalis peritiandi:

«In secondo luogo, perché le indagini effettuate sul sistema arterioso del periziando permettono di documentare che mancano le condizioni emodinamiche necessarie per l'erezione del pene, senza la quale non vi è possibilità meccanica per la consumazione del matrimonio» (Add. Summ., p. 25).

Qua de causa opinionem suam documentatam praeberere potuit eximius Prof. CANCRINI:

«Ritengo di indubbia rilevanza scientifica la certificazione DOPPLER, di cui agli atti, relativa al ... (D.nus Titius).»

«Non ritengo che essa, da sola, possa costituire prova indiscutibile con certezza assoluta di 'impoten-

tia coëundi' per difetto di erezione, ma, nel contesto del quadro clinico del periziando, chiaramente delineato dalle cartelle cliniche, dagli altri esami eseguiti (E. C. G., T. A. C. - encefalo, esami di laboratorio, ecc.), esso viene ad assumere il valore di conferma indubbia che permette l'acquisizione di una certezza morale assoluta» (Add. Summ., p. 38).

45) *Haud dedignatus est etiam Cl.mus Peritissimus examini suo submittere alias peritias «ex parte mulieris conventae», quae suo iudicio adversantur, quaeque dubium haud leve induxerunt in mentem appellatorum Iudicum.*

Pro unaquaque illarum relationum, eximius Professor CANCRINI cujuscumque affirmationis vel refutationis propositionem illustrat per fundamentum clinicum ex actis depromptum, cum medicali doctrina collatum. Nulla affirmatio ab eodem a priori proponitur ex mera theórica vel academica animadversione.

In aestimatione sua demonstrat idem Peritissimus quod illi tres periti primae Instantiae confirmaverunt tantummodo elementa uniuscujusque suae competentiae, sed valorem certum conferre non valuerunt singulis elementis:

«Più che vere e proprie perizie, rappresentano delle relazioni, ognuna vertente su di un particolare aspetto della patologia che accusava il D.nus *Titius*» (Add. Summ., p. 31).

46) Ita, Prof. M., in s. d. «Diabetologia» peritus, iudicio Peritissimi:

«Si riferisce solo ad un particolare aspetto della patologia del ... (D.nus *Titius*) e cioè al quadro dismetabolico, senza tener minimamente conto degli aspetti altri, ed altrettanto importanti» (Add. Summ., p. 33).

Idem iudicium promit super peritia Prof. N., qui artem suam in campo urologiae pressius exercet:

«Anche in questa relazione manca la valutazione sintetica del quadro presentato dal paziente» (Add. Summ., p. 33).

Denique super Cl.mo Prof. O., qui «gerontologo» nuncupatur, affirmat:

«Esaminando il caso sul piano strettamente gerontologico, non vi è alcun riferimento alla gravità della condizione diabetica... né alla gravità delle condizioni cardiocircolatorie generali... e locali... mentre vengono del tutto ignorate le condizioni psichiche e vasico-prostatiche... del pari indiscutibili ed obiettivamente documentate» (Add. Summ., p. 32).

47) Exinde conclusionem suam exponit Cl.mus Peritissimus:

«Ho indicato i motivi per i quali ritengo parziali, e viziate dall'assenza di un giudizio sul periziando, le relazioni dei Proff. M., N. e O., che, peraltro, esprimono valutazioni di principio e solo subordinatamente riguardanti il caso in esame, non avendo mai visitato ... (D.nus Titius)» (Add. Summ., p. 37).

Ideoque iudicium suum, ita in relatione peritali expressum, confirmavit idem in vadimonio:

«Preciso che i Professori basarono le loro affermazioni su particolari aspetti e non danno un giudizio generale globale sulla situazione clinica D.i Titii» (Add. Summ., p. 41).

Idem demonstrat idem eximius Professor, quoad casum in discrimen, ea quae jam supra Auctores Probati exposuerunt (cf. «In Jure», n. 25), scilicet «Impotentiam coeundi» apud infirmos morbo diabetico affectos, ex una tantum causa deduci non posse, sed e complexu qui implicet elementa vaso-cir-

culatoria, functionalia e nervis depromta, dismetabolica et psychica, cum certitudine exstare.

48) Ad argumentum exhaustiendum notetur quod Cl.mus Patronus partis conventae, una cum Rev. D. Vinculi Defensore deputato, disceptatur circa arcanum instrumentum quo usus est actor in intimis relationibus, ut contendit mulier conventa.

Quapropter quaestio peculiaris hac in sede a Iudice Instructore Cl.mo Peritissimo proposita est, qui clare, suadenter ac sereno animo, respondit:

«Non ritengo che l'asserita (da parte della Signora *Caia*) utilizzazione da parte del Sign. *Titius* di una apparecchiatura elettrica o meccanica abbia potuto in qualche modo supplire ai gravi deficit organici... che impedivano a *Titius* la consumazione del Matrimonio» (Add. Summ., p. 37).

Insuper idem confirmat coram Iudice:

«Negli atti non c'è una descrizione precisa di detto ipotetico strumento. Clinicamente si può dire che esiste solo, o, meglio, esisteva, al momento dei fatti, uno strumento che sostituiva il pene e che, quindi, serviva più per una soddisfazione dei sensi femminili che per una funzione di atto coniugale» (Add. Summ., p. 41).

Eo ipso valde dubitandum est quin amplexus matrimonialis «humano modo» a jure requisitus (cf. c. 1061 CIC) inter conjuges perfici potuisset; eo vel magis quod: «si precisa che di detto strumento non vi è certezza dell'uso e dell'esistenza in causa» (Add. Summ., p. 42).

49) Insuper, post occursum cum muliere conventa, Cl.mus medicus testatus est:

«Al racconto della Sig.ra *Caia* non ho creduto e sono rimasto perplesso quando parlava di avvenuta consumazione del matrimonio» (Add. Summ., p. 42).

Dicendum etiam Cl.mum Prof. ANTONIUM CANCRINI maxima scientifica certitudine gaudere quapropter in peritissimum a Nostro Tribunale consulto institutum fuisse: eo ipso corruunt censurae, ceterum vagae ac mere assertivae nec demonstrativae, Cl.mi Patroni «ex officio» partis conventae; et insuper animadversiones Rev. D. Vinculi Defensoris deputati, pro sua conscientia exhibitae, minime inficiunt Cl.mi Prof. CANCRINI conclusiones.

50) Ad explendam, tandem, resolutionem omnium documentorum hac in sede productorum, notanda est relatio medicalis coram Nostro Tribunale a Patrono actoris producta. Haec a Cl.mo Prof. A. exarata, clara, logice deducta ac bene illustrata, etsi minoris amplitudinis ac relatio peritalis Prof. CANCRINI, ad easdem conclusiones devenit:

«risultano presenti nella documentazione in possesso dati clinico-strumentali che supportano la presenza di uno stato di ‘impotentia coeundi’ assoluta, esistente già in epoca antecedente il matrimonio del 21/4/1984, ed inemendabile per le condizioni cliniche del Sig. *Titius* (Add. Summ., p. 16).

Alludens etiam depositioni juratae viri actoris coram Tribunale primae Instantiae, pressius indigitat idem medicus:

«Si precisa, inoltre, che tale possibilità diagnostica sarebbe stata identica qualora il Sig. *Titius* non avesse mai riferito, per motivi personali, disturbi dell’attività sessuale» (Ibidem).

51) Quibus omnibus in iure et in facto perpensis,

Nos infrascripti Patres Auditores de Turno, pro Tribunale sedentes et solum Deum prae oculis habentes, Christi Nomine invocato, declaramus, pronuntiamus et definitive sententiamus, ad dubium propositum respondententes:

«AFFIRMATIVE»

seu

«CONSTARE DE NULLITATE MATRIMONII, IN CASU,
TANTUMMODO EX CAPITE IMPOTENTIAE VIRI»

Ita pronuntiamus et mandamus locorum Ordinariis et Tribunalium Administris, ad quos spectat, ut hanc Nostram definitivam Sententiam notificent omnibus, quibus de iure, et executioni tradant ad omnes quidem iuris effectus.

Romae, in Sede Romanae Rotae Tribunalis, die 17 Martii a. 1993.

BERNARDUS DE LANVERSIN, Ponens
ELIAS JARAWAN
RAPHAEL FUNGHINI
AEGIDIUS TURNATURI, Not.

Ex Cancellaria Rotae Romanae Tribunalis, die

AEGIDIUS TURNATURI, Not.

Cum haec sententia, quae primum matrimonii nullitatem declaravit, ad appellationis Turnum sit transmittenda (cf. c. 1682, § 1), executioni tradi nequit, i.e. ius partibus non competit novas contrahendi nuptias (cf. c. 1684, § 1).

Ex Cancellaria Rotae Romanae Tribunalis, die

AEGIDIUS TURNATURI, Not.